

A geopolitika a társadalomtudományok rendszerében

1. A geopolitika megjelenése és történetisége

A nemzetközi viszonyok térbeli és földrajzi jellegzetességeinek tanulmányozása, a politika, továbbá a földrajz, a természeti környezet, a demográfia és az államilag szervezett társadalom kapcsolatának, egymáshoz való viszonyának vizsgálata a tizenkilencedik század végén került a tudományos érdeklődés előterébe. Új tudományágak születtek: a geopolitika és a politikai földrajz, amelyek fogalmi a politikatudomány és a földrajztudomány szemléletmódjának, módszertani hagyományainak, kutatási területeinek összekapcsolására irányultak. A társadalmi problémáknak ez az új típusú megközelítése sajátos eredménnyel járt. A Friedrich Ratzel (1844-1904) és a Rudolf Kjellen (1864-1922) nevével fémjelzett irányzat az organikus állam koncepciójának megfogalmazásával a szociáldarwinizmus veszélyes vizeire tévedt. Mindketten a természettudományos vizsgálatok tapasztalatait, a természettudományban megfigyelhető jelenségek számszerűsíthető mozgástörvényeit alkalmazták a társadalomra és a társadalom egyik legfontosabb intézményének, az állam „viselkedésének” leírására. Ratzel az állam földrajzi dimenziója, és az állam magatartása, cselekvése közötti összefüggések feltárására koncentrált. A német tudós ezért politikai földrajzról beszélt. A svéd Kjellen a társadalomtudományok felől közelített a földrajzi jelenségek vizsgálatához, ezért ő a geopolitika elnevezést használta.¹

Elméletüket Karl Haushofer (1896-1946) fejlesztette tovább és állította a hitleri Harmadik Birodalom szolgálatába. Ezen okok miatt a második világháborút követően egészen az 1970-es évtizedig, a Franciaországban és az Egyesült Államokban megjelenő új geopolitikai iskola színre lépéséig a nemzetközi társadalomtudományi, politikatudományi és történettudományi

szakirodalom divatjamúlt, kártékony és diszkreditált elméletnek tekintette a geopolitikát.² Erre utalnak és ezt a fajta jogos bizalmatlanságot és kételyt fogalmazzák meg Gombár Csaba és Szilágyi István 1980-as években megjelent írásai. „A geopolitika ugyanis a politikai szókincsnek nem valamely semleges, technikai értelmű darabja- olvashatjuk - ...ez egy határozott szemléletet jelent és állapotot minősít. Amikor a <<geopolitikai realitások>> kifejezés valahol felbukkan, akkor ott mindig új állam alakulásáról, határok változtatásáról vagy változtathatatlanságáról, valamilyen szuverenitástorzulásról, egy állam cselekvőképességének korlátozásáról van szó. Mégpedig úgy van szó, hogy mindez az akaratlan vagy rosszhiszemű <<tudományosság>> elfedi.” (Gombár, 1984: 101–102)

Szilágyi István az 1960-1970-es évtized új típusú latin-amerikai katonai diktatúráinak jellegzetességeit vizsgálva hívja fel a figyelmet a nemzetbiztonság doktrínája, a geopolitika elmélete, valamint a szociáldarwinista társadalom felfogás összefonódására. „A nemzetbiztonság doktrínájához a legszorosabban kapcsolódik a latin-amerikai hadseregek katonai akadémiaiban kidolgozott geopolitika elmélete is. Ez a szociáldarwinizmus jegyében az államot biológiai organizmusnak fogja fel, s a földrajzi-éghajlati viszonyokból és körülményekből von le a társadalmi-politikai berendezkedésre, valamint az egyes emberfajták és civilizációk sajátosságaira, alsóbb és felsőbbrendűségére vonatkozó következtetéseket.” (Szilágyi, 1983: 146–147).

Geoffrey Sloan és Colin Gray: **Geopolitics, Geography and Strategy**³ (**Geopolitika, Földrajz és Stratégia**) című munkájuk első fejezetében a geopolitika az 1970-es évtizedében megnövekedett népszerűségét és az USA-ban történő ismételt előtérbe kerülését a következőkkel magyarázzák: „A geopolitikai elméletnek 1945-től napjainkig tartó népszerűsége leginkább a női szoknya hosszára emlékeztet; a divat

szeszélyes változásának megfelelően csökken vagy nő. A jelenlegi divatirányzat 1979-hez, Kissinger: **Fehér Házi évek** című memoárkötete első részének megjelenéséhez köthető. Ennek jelentőségét a geopolitika fogalmának folyamatos használata adta. Ez két ok miatt volt fontos: először azért, mert Kissinger azt az amerikai liberális idealizmus politikájával szemben folytatott küzdelem elemzési módszereként használta; másodsor azért, mert azt a konzervatív anti-kommunista ideológiával szembeni alternatíva megjelenítésének eszközeként vetette be. Kissinger a geopolitikát a globális egyensúly és az állandó nemzeti érdekeknek tekintett világméretű hatalmi egyensúly szinonimájaként fogta fel.” (Gray-Sloan, 1999:1) Kissinger szavaival: „... geopolitikán én az egyensúly követelményeit figyelembe vevő megközelítést értem” (Kissinger, 1979:194)

Geoffrey Sloan és Colin Gray is megfogalmazta a saját geopolitika felfogását. „A geopolitika - olvashatjuk - lényegét tekintve olyan kísérlet, amely a politikátörténeti minták bizonyos földrajzi meghatározottságának fontosságára hívja fel a figyelmet. Ez a térbeli viszonyok és a történelmi okság elmélete....A geopolitika egyik célja annak hangsúlyozása, hogy a politikai uralom nem csupán a humán és az anyagi erőforrások függvénye, hanem azon földrajzi körülményeké is, amelyek között a hatalmat gyakorolják.”(Gray- Sloan,1999:1–2). Bevezető tanulmányukban Geoffrey Sloan és Colin Gray Mackinder 1942-ben megjelent **A Földrajz mint művészet és filozófia**⁴ című tanulmányára hivatkozva kiemelik a geopolitika, a földrajz és a politikai stratégia közötti összefüggések fontosságát és e tudományterületek egymástól elválaszthatatlan jellegét.

Peter Taylor és Colin Flint a politikai földrajzról írott nagy jelentőségű munkájukban⁵ a világrendszerek és világmodellek kapcsán szintén foglalkoznak a geopolitika eltűnésének és újbóli megjelenésének kérdésével és a geopolitika háttérbe szorulásának a politikai földrajz fejlődésére gyakorolt negatív következményével. „A geopolitika második világháború utáni eltűnése és ismételt megjelenése kétségkívül egyedi jelenség. – írják – A geopolitika hosszú időn át ki volt rekesztve az akadémiai közbeszédből; e

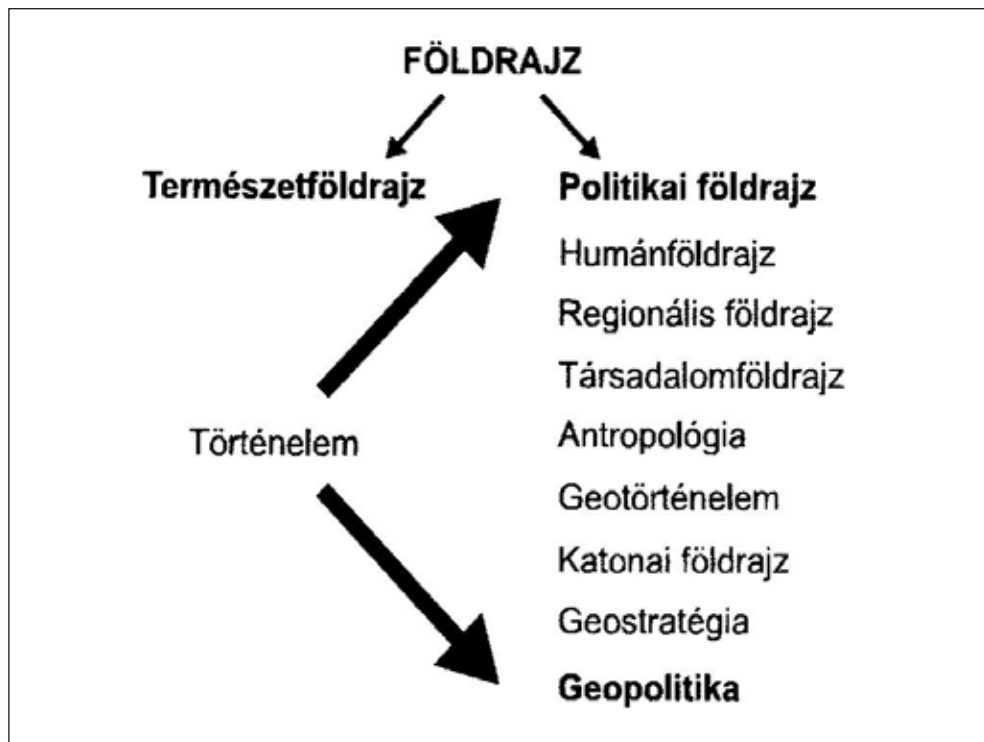
tény egyik következménye a politikai földrajz elszakítása volt az olyan <<alapító atyák>> jeles szellemi örökségétől, mint amilyen a német Friedrich Ratzel, a brit Sir Halford Mackinder és az észak-amerikai Isaiah Bowman voltak.” (Taylor- Flint, 2002:53)

Taylor és Flint a geopolitika három formában megvalósuló újjászületéséről írnak. Geoffrey Sloanhoz és Colin Grayhez hasonlóan ők is a kissingeri fellépést tekintik a geopolitika újbóli megjelenése egyik formájának. A volt amerikai külügyminiszter működését és a geopolitika fejlődéséhez való hozzájárulását elméleti szempontból azonban „a világpolitikai rivalizálás vulgáris leírásának tekintik.”A geopolitika újjászületésének második formáját megítélésük szerint a tudomány világában kereshetjük. Taylor és Flint itt négy kutatási irányt különböztetnek meg. A történeti jellegű kutatások a korábbi geopolitikai szerzők (Ratzel, Mackinder, Bowman stb.) tevékenységének revíziójára irányulnak. A politikai földrajzot művelők másik csoportja a nemzetközi viszonyok földrajzhoz kapcsolódó témaköreivel kezdtek el foglalkozni. Voltak olyanok is, akik a geopolitika vizsgálódási területei közé beemelték a közgazdasággal és a politikai hegemoniával összefüggő problémákat. Megszületett végezetül a kritikai geopolitikai iskola. „Annak ellenére, hogy e közelmúltbeli eredményeket képviselők között számos interaktív együttműködés jött létre, nyilvánvaló, hogy a jelenkori geopolitikai tanulmányokból hiányzik a kohézió.”(Taylor- Flint, 2002:54) – írják. A geopolitika újjászületése harmadik megjelenési formájának a szerzők a militarista és neokonzervatív körök „hidegháborús geopolitikai retorikáját” tekintik. Ők a geopolitikáról úgy nyilatkoznak, mint ami „általános értelemben véve a nemzetközi viszonyok realista hagyományának részeként alakult ki.”(Taylor- Flint, 2002:56).

A geopolitika lényegét „A hatalom államok közötti földrajzi megoszlásának, valamint a legfontosabb hatalmak közötti világversengésnek a tanulmányozásában” (Taylor- Flint,2002:416) látják.

A brazil Therezinha de Castro: **Geopolítica: Princípios, Meios e Fins (Geopolitika: Elvek, eszközök és célok)** című művében⁶ a földrajz, a politika, a történelem társadalmi és fizikai té-

1. ábra - A geográfiától a geopolitikáig vezető út

(Forrás: Therezinha de Castro: *Geopolítica: Princípios, Meios e Fins*. Colégio Pedro II., Rio de Janeiro, 1986, 24. o.)

nyezőinek összekapcsolása révén a geográfiától a geopolitikáig vezető út elemeit a következőképpen ábrázolja (1. ábra):

Therezinha de Castro különbséget tesz a természetföldrajz (física) és a politikai földrajz (política) között. Ez utóbbi mezőben található a humánföldrajz (humana), a regionális földrajz (regional), a társadalomföldrajz (social) az antropológia (antropogeografia), a geotörténelem (geohistoria), a katonai földrajz (militar) és a geostratégia (geostrategia). Mindezek a tudományterületek a történelem közvetítésével, a történelem által nyújtott keretek között csatlakoznak a geopolitikához.

Megítélésünk szerint a geográfia és a geopolitika között a közvetlen, kölcsönös és egye-

nes vonalú kapcsolatot a történelem és a gazdaságtörténet biztosítja. Egyetlen jelenségsor, vagy eseménysor vizsgálata sem nélkülözheti a történeti és a gazdaságtörténeti megközelítés szempontjait. Nem tekinthető véletlennek, hogy a huszadik század kilencvenes évtizedében a geopolitika fogalom szinonimájaként, vagy az azt felváltó irányzatként megjelent a geoökonómia, a geogazdaság elmélete. A politikai elemek úgyszintén nélkülözhetetlen részhalmozát képezik a geopolitikai elemzéseknek. A politika földrajzi, valamint a fizikai-természetföldrajzi alkotórészek legfontosabb körének felvázolásával a Therezinha de Castro által megrajzolt összefüggésrendszer továbbfejlesztett változata a Geográfia (Földrajz), Történelem, Gazdaság,

Geopolitika tengely mentén az alábbi alakot ölti (2. ábra).

Geopolitika

A geopolitikai vizsgálódások másik, **geostratégiai** megközelítését az Alfred Thayer Mahan, Sir Halford Mackinder, Nicholas Spykman, Alexander de Seversky, Henry Kissinger, Georg Kennan, Zbigniew Brzezinski, Saul Bernard Cohen, John Agnew, Colin Flint, Colin S. Gray, Geoffrey Sloan, Geoffrey Parker, Everett Dolman stb. nevével fémjelzett angolszász iskola

mint a nemzetközi viszonyok elmélete térbeli és részben földrajzi aspektusaival foglalkozó multidiszciplináris társadalomtudománynak a fejlődéséhez, továbbá átvették, alkalmazták, saját körülményeikre adaptálták és továbbfejlesztették azt, az angolszász szakirodalomban ennek a ténynek alig találjuk nyomát. Nem olvashatunk erről sem Nicholas Spykman, sem Alexander de Seversky, sem Henry Kissinger, sem Zbigniew Brzezinski, sem Saul Bernard Cohen, sem Gearóid Tuathail, sem John Agnew írásában. Az Egyesült Államok és az angolszász országok felsőoktatási intézményeiben és a ku-

2. ábra - A földrajztól a geopolitikáig vezető út elemei

GEOGRÁFIA (FÖLDRAJZ)		
FIZIKAI TÉNYEZŐK	Ö T	POLITIKA ELEMEEK
Klíma	K Ö	Emberi tényezők
Folyók és völgyek	O R	Regionális tényezők
Tengerek és szigetek	N T	Társadalmi tényezők
Hegyek	O É	Antropológiai tényezők
Vegetáció típusai és sivatagi zónák	M N	Geotörténelem
Államhatárok	I E	Katonai erő
Államok alakja	A L	Geostratégia
	E	
	M	

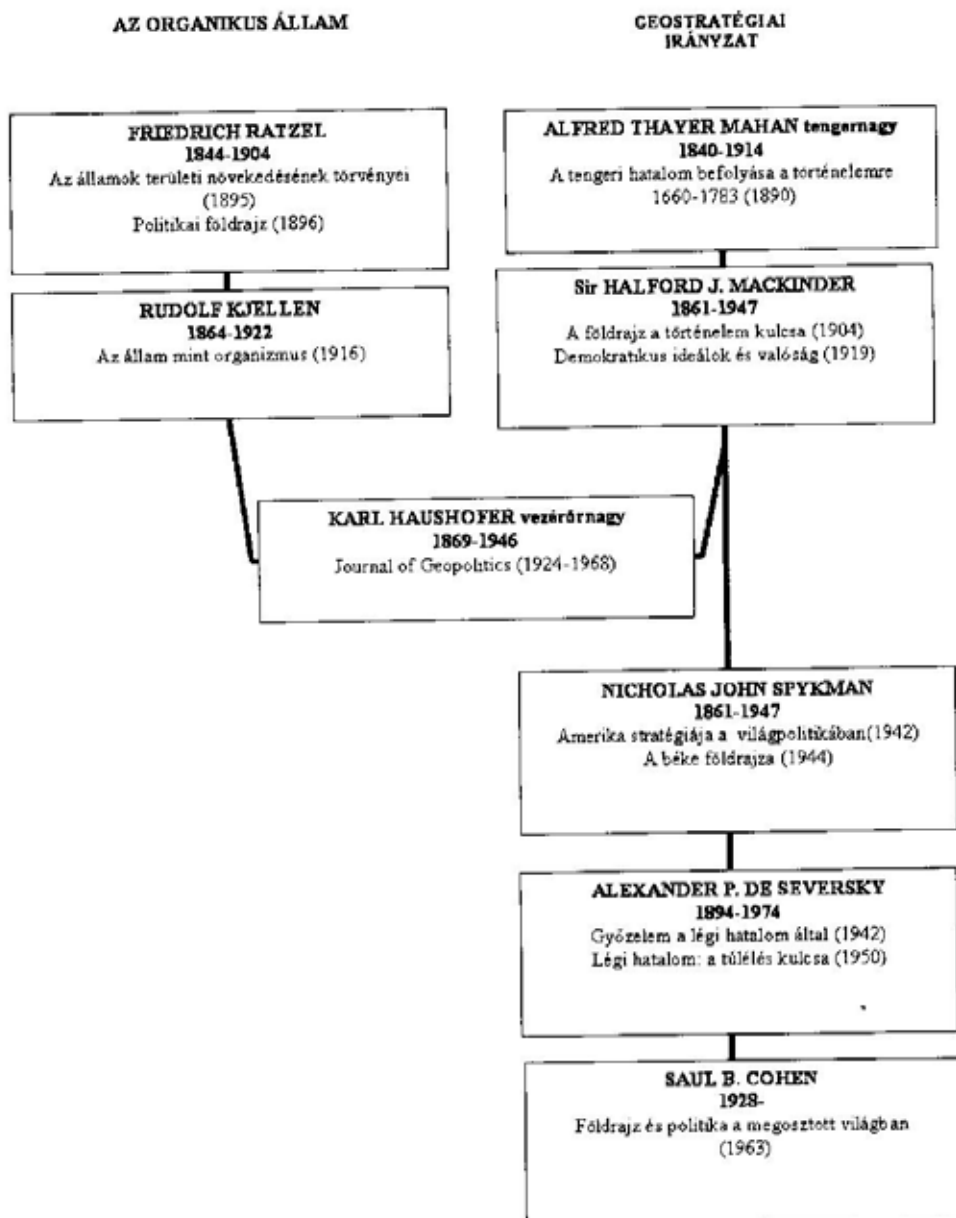
képviseli.⁷ Az említett megközelítés jellemzi az új francia, német, valamint a portugál-spanyol nyelvű térségek geopolitikai iskoláit is. Ez az irányzat a politikai tevékenység és területi környezete kapcsolatrendszerének alakulása alapján fogalmazza meg következtetéseit és mentes a szociáldarwinista felhangoktól. A huszadik század második felében – írják Joan Nogué Foní és Joan Vicente Ruffi: **Geopolítica, identidad y globalización** című munkájukban⁸ – világszerte ez az irányzat vált a geopolitikai vizsgálódások uralkodó paradigmájává.

Annak ellenére, hogy a szélesebb értelemben vett mediterrán térség gondolkodói jelentős mértékben hozzájárultak a **geopolitikának**,

tatók széles körében általánosan elfogadottá vált az az álláspont, mely szerint Karl Ernst Haushofer (1869-1946) tábornok volt az, aki a szociáldarwinista és a geostratégiai irányzat egyesítőjeként járult hozzá a geopolitikai gondolkodás fejlődéséhez. A jelzett térségekben ezért használják és alkalmazzák a 3. ábrán vázolt alábbi modellt:

A angolszász tradíciókra épülő modell jelzett hiányosságának leküzdése érdekében a 2013-ban megjelent Geopolitika⁹ című könyvünkben ezért az esettanulmány szintjét meghaladó, önálló fejezetet szentelünk az ibér világ sokszínű és invenciózus geopolitikai gondolkodása és gyakorlata elemző bemutatásának¹⁰

3. ábra – A geopolitikai gondolkodás fejlődése

(Forrás: Glassner J. Martin - Harm J. De Blij: *Systematic Political Geography*. New York, John Wiley and Sons, 1980. 333. o.)

A geopolitikai vizsgálódások múlt század hetvenes évtizedében jelzett újjáéledése kapcsán a kérdéssel foglalkozó szakértők jelentős csoportjának azonban az a véleménye, hogy a geopolitika sohasem került tetszhalott állapotba. A Csipkerózsika-álomról szóló fejtegetések csak félrevezető, jól hangzó, az érdeklődés permanens fenntartását szolgáló mítoszok. Az 1990-es években megjelenő **kritikai geopolitikai megközelítés** sem tette azonban fölöslegessé a geopolitika fogalmának, valamint a társadalomföldrajz, a politikai földrajz, a közgazdaságtan és más társadalomtudományokhoz való viszonyának tisztázását.

José Pedro Teixeira Fernandes: **Da Geopolítica clássica à Geopolítica pós-moderna: entre a ruptura e a continuidade (A klasszikus geopolitikától a posztmodern geopolitikáig: a szakítás és a folyamatosság között)** című tanulmányának záró mondatában Robert Harkavy kommentárját idézi, mely szerint: „A geopolitika kifejezést olyan sokféle összefüggésben használják, hogy egyáltalán nem világos, mit is jelent...Egyfelől majdnem mindent magában foglal, másfelől szinte semmit.” (Teixeira Fernandes, 2002:186)

A fenti megközelítések is mutatják, hogy a geopolitika mibenlétére vonatkozóan különböző nézetekkel, értelmezésekkel és megközelítésekkel találkozunk. Az értékelések és a reflexiók sokfélesége mellett e tudományterületet diszkreditáló minősítéseket is olvashatunk.

Minden ellenkezés, ellenézés és averzió ellenére az egyre markánsabban jelentkező és megnyilvánuló geopolitikai jellegű kutatások tárgyuk és vizsgálati módszereik következetes érvényesítése, fejlesztése és megerősítése révén egy új tudományterület megjelenéséhez vezettek. Napjainkban általánosan elfogadott álláspont szerint a geopolitika a realista-neorealista és az idealista- institucionalista paradigma mellett a nemzetközi kapcsolatok, a nemzetközi viszonyok rendszere kutatásának harmadik, ma már ugyancsak klasszikusnak számító elméleti irányzatává vált.

A geopolitika a földrajzi-természeti tér politikai szempontú vizsgálódásával foglalkozó tudomány, mely etimológiailag két ógörög szóra vezethető vissza. A **geosz** (Föld) és a **politikosz**

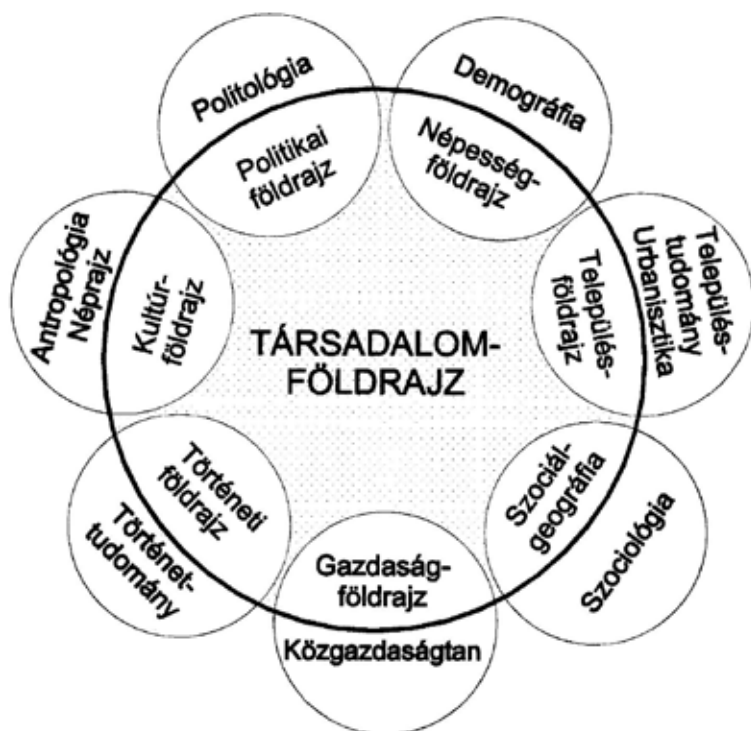
(közösség) a földrajzi térben valamely politikailag relevanciával bíró szervezet (a klasszikus geopolitikai megközelítésben az állam) által megvalósuló hatalomgyakorlásra utal. A geopolitika a tér és az állam közötti kapcsolatrendszer tanulmányozása révén a történelmi fejlődés során szintén változó tartalmú, kiterjedésű és jellegű tér fölött egy adott politikai szervezet révén megvalósuló potenciális ellenőrzés perspektíváit igyekszik feltárni, annak minden elemével és lehetséges összefüggésrendszerével együtt.

A geopolitika szorosan kapcsolódik a jóval nagyobb történelmi és diszciplináris múltra visszatekintő földrajztudományhoz, politikai földrajzhoz, a társadalomföldrajzhoz, a humán földrajzhoz, a történelemtudományhoz, a közgazdaságtudományhoz és a társadalomtudományokhoz. **A geopolitika a nemzetközi viszonyok elemzésével foglalkozó multidiszciplináris jellegű társadalomtudomány**, amely ezernyi szállal kötődik a fent említett tudományterületekhez. Sémaszerű megjelenítésére ezért úgy szólva lehetetlen vállalkozásnak tűnik.

A szóban forgó diszciplinák vázolt, bonyolult, társadalomföldrajz köré szerveződő, a geopolitika jelenlétét még nélkülöző kapcsolatrendszere Kovács Zoltán által közzétett kördiagram alapján a következőképpen ábrázolható (4. ábra):

A geopolitika különösen szoros kapcsolatban áll a történeti földrajzzal és a politikatudományal. A legközvetlenebb rokonság azonban a politikai földrajzhoz fűzi. A két tudományterület ugyanakkor legalább hat elem tekintetében különbözik egymástól. A geopolitika multidiszciplináris társadalomtudományként a politikatudomány egyik ágának tekinthető. A politikai földrajz a geográfia része. A klasszikus geopolitika jövőre orientált jelleggel az állam politikai, gazdasági, történeti fejlődését vizsgálja, míg a klasszikus politikai földrajz az általában vett állam adott történelmi pillanatban meghatározott térszerveződési struktúráját mutatja be. A geopolitika számára az alapot a politikai földrajz adja. A politikai földrajz bázisul a társadalomföldrajz szolgál. A geopolitika dinamikus és érzékeny tudomány. A politikai földrajz a viszonylagosan statikus jelenségek világát testesíti meg. A geopolitika az állam (vagy bármely politikai entitás) tevékenységét befolyásoló történelmi, gazdasági,

4. ábra - A társadalomföldrajz és a rokontudományok

(Forrás: <http://geoportal.files.wordpress.com/2009/07/politikai-foldrajz-ea-pdf>)

politikai, identitásbeli, kulturális, földrajzi stb. tényezők elemzése révén von le az állami működést segítő és magyarázó politikai jellegű következtetéseket. A politikai földrajz a geográfiai teret tekinti az társadalmi közösségi szerveződés keretének.

A klasszikus geopolitikai megközelítés az állam politikai vezetése számára nyújt elméleti támogatást. A politikai földrajz az általában vett állam múltját és jelenét tanulmányozza. Nagy figyelmet fordít az etnográfiai, a vallási, a nyelvi, a kulturális, a választási, a kormányzati kérdésekre, valamint a politikai hatalom megosztásának és szervezetének stb. vizsgálatára.

A modern politikai földrajz és a geopolitika között azonban már számos tematikai hasonlóság mutatható ki. A már említett Peter J. Taylor és Colin Flint által jegyzett Politikai földrajz

című könyv spanyol nyelvű változata három szóból álló alcímet tartalmaz. Ezek: világgazdaság, nemzetállam, lokalitás. Az eredeti angol verzióban a cím egységes egészet alkotott a következőképpen: **Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality**. Tehát a címben foglalkozott mindazokkal a témákkal, amelyek az újjászületett geopolitikai vizsgálódások részét képezik.

A monográfia címénél azonban sokkal fontosabbak annak tartalmi elemei. A nyolc nagy fejezetből és huszonnyolc alfejezetből álló könyvnek csupán a második fejezete foglalkozik az újjászületett geopolitikával. A gazdasági-társadalmi komplexitásra törekvő és történelmi szempontoknak is megfelelni kívánó geopolitikai elemzés azonban nem tekinthet el a kötetben bemutatott világrendszerek változásának, az államok terüle-

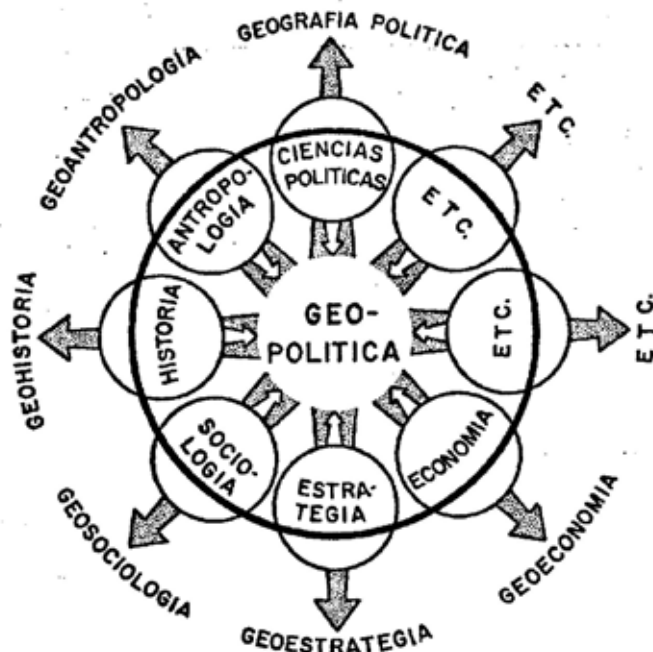
ti berendezéseinek, a nemzeti identitások és civilizációk jellegzetességeinek, a lokalitások és a globalizáció problémakörének elemzésétől. A modern politikai földrajz és a modern „kritikai geopolitika” ezért ugyanolyan joggal sorolható a multidiszciplináris jellegű társadalomtudományok, mint a politikatudományok - a politikai földrajz esetében pedig a földrajztudomány - körébe.

A geopolitikával rokon tudományok kapcsolatát vázoló 4. számú ábra a társadalomföldrajzot állította a kördiagram középpontjába. Ugyanez a geopolitika és a politikatudományok viszonyrendszerére vonatkoztatva Augusto Pinochet tábornok összeállításában az 5. ábra segítségével a következőképpen szemléltethető:

politikatudományhoz, az antropológiához, a történelemhez, a szociológiához, a stratégia tudományához, a közgazdaságtanhoz, más társadalomtudományokhoz és azok geo előtagú változataihoz.

Ricardo Méndez Gutiérrez del Valle ábrája a harmadik megközelítést kínálja. A spanyol szerző 2011-ben megjelent művében a politikatudomány és a kartográfia tengelyen elhelyezkedő nemzetközi viszonyok elmélete és a politikai földrajz találkozásának metszéspontjában találja meg a geopolitika helyét és értelmezési tartományát. Az ekképpen elhelyezhető interdiszciplináris szemléletmódú tudományterületet a nemzetközi viszonyok szociológiája, a diplomácia- és nemzetközi viszonyok története, a geostratégia/katonai földrajz, a demográfia/népességföldrajz,

5. ábra- A geopolitika és a politikatudományok

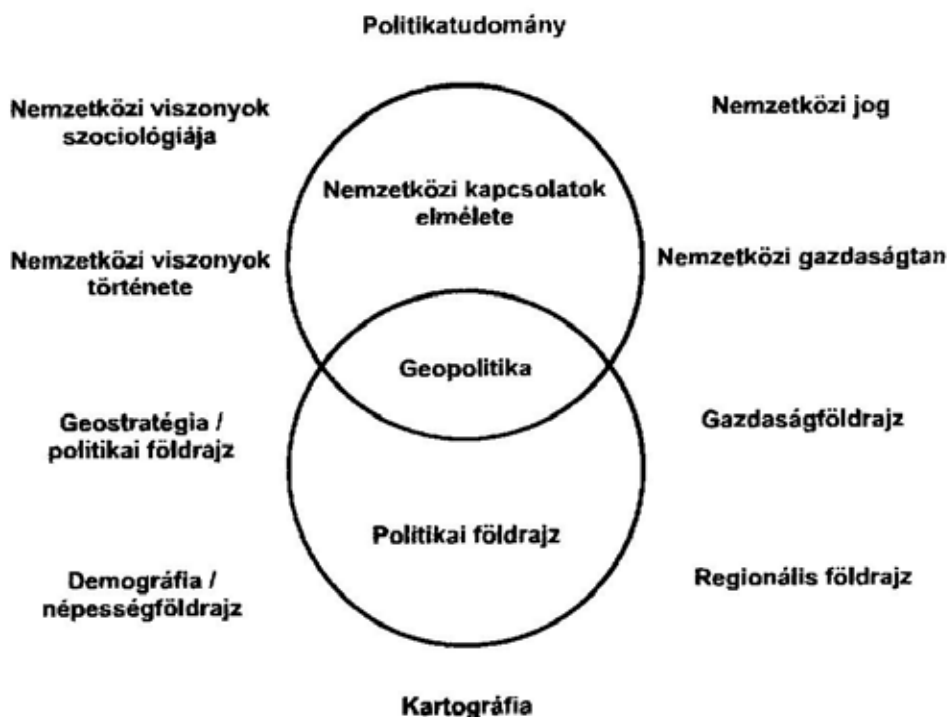

(Forrás: Augusto Pinochet Ugarte: *Geopolítica*. Editorial Andrés Bello. Santiago de Chile, 1974. 34. o.)

Ennek az ábrának a középpontjában a geopolitika áll, amely számos politikatudományi diszciplína irányában nyitott. Szoros a kapcsolódása a

a nemzetközi jog, a nemzetközi gazdaságtan, a gazdaságföldrajz és a regionális földrajz veszik körül (6. ábra).

6. ábra – A geopolitika és a rokontudományok

(Forrás: Ricardo Méndez Gutiérrez del Valle: *El nuevo mapa geopolítico del mundo*. Tirant Lo Blanch, Valencia, 2011. 16. o.)

A geopolitika és a politikai földrajz tehát dinamikus, állandó mozgás és átalakulás állapotában lévő olyan tudományterületeknek tekinthetők, amelyek egyre változó és állandóan gyarapodó ismerethalmazzal foglalkoznak magukban.

2. A geopolitika fogalmi tartománya

A geopolitika fogalmának megteremtője Rudolf Kjellen svéd társadalomtudós. A kifejezést Kjellen először 1899-ben az *Ymer* című svéd földrajzi folyóiratban megjelent cikkében használta. Az írás Svédország határainak kérdésével foglalkozott. Ekkor már napirendre került Norvégia függetlenné válásának, Svédországtól történő elszakadásának az ügye. Másodszor egy évvel később, 1890 nyarán a Göteborgi Egyetemen tartott **Bevezetés Svédország földrajzába (Inledning**

till Sveriges Geografi) című nyilvános előadásában említette a geopolitika fogalmát. Akkorra már egyre jobban kiéleződött az 1814-ben kezdődött vita Norvégia szuverenitásának kérdéséről. A függetlenné válás a gyakorlati megvalósulás szakaszába lépett. Kjellen előadásában határozottan ellenezte a Svédországtól történő elszakadást.

A geopolitika mint az állam, a földrajzi tér és a politikai hatalom viszonyát sajátos nézőpontból és módszertani arzenállal vizsgáló tudomány 1916-ban nyerte el nagykorúságát, lépett az önállóság útjára és vált a nemzetközi viszonyok elemzésének egyik meghatározó paradigmájává. Ekkor jelent meg Rudolf Kjellen: **Az állam mint létforma (Staten som Lifsform)** című műve, amely 1917-ben már német nyelven is olvasható volt. Az első kiadást hamarosan, 1924-ben követte a második, annál a cégnél, amely ugyanab-

ban az évben a Karl Haushofer nevéhez köthető **Zeitschrift für Geopolitik** című folyóiratot is megjelentette.

Rudolf Kjellen meghatározása szerint „A geopolitika az államnak, mint földrajzi szervezetnek és térbeli jelenségnek az elmélete; vagyis azt vizsgálja, hogy az állam mint tér (ország), terület, uralom vagy attól jelentős mértékben különbözve mint birodalom hogyan működik. Mint politikatudomány mindig az állam egységét tartja szem előtt. A geopolitika az állam mint földrajzi organizmus térbeli megnyilvánulásának a tudománya.” (Kjellen, 1917:34-35.) Kjellen tehát térben elhelyezkedő élő szervezetnek tekintette az államot. A geopolitika elméletét pedig tudomány rendszertanilag a politikatudomány részét képező államelméletnek tartotta.

Friedrich Ratzel felfogása szoros rokonságot mutat a svéd tudóssal. Ratzel szerint „A geopolitika a földrajzi feltételeknek és sajátosságoknak, különösképpen pedig a nagy terek **államok életére** gyakorolt hatásának a tudománya; az egyén és az emberi társadalom lakott tértől való függését vizsgálva állítja, hogy a földrajz törvényei a meghatározóak. Hozzájárul a politikai viselkedés és kormányzás földrajzi értelemben vett meghatározásának szükségességéhez.” (Ratzel, 1975:36)

Rudolf Kjellen és Friedrich Ratzel a geopolitikai vizsgálódás tárgyát képező államot földrajzi térben elhelyezkedő jelenségnek és élő szervezetnek fogják fel.¹¹

A geopolitikai gondolkodás atyjának tekintett Kjellen és Ratzel szellemi öröksége és hatása az 1960-as, 1970-es évek portugál-spanyol nyelvű szakirodalmának, geopolitikai iskoláinak és szerzőinek műveiben is felismerhető. Természetesen nem lehet fel az eredeti alap gondolat és annak megfogalmazása az eredeti formában, mivel a megállapítások illeszkedtek a megváltozott konkrét történelmi körülményekhez és országaik politikai elitjének állandó és konjunkturális nemzeti célok formájában megfogalmazott stratégiájához.

Ez a szociáldarwinista irányzat mindenekelőtt az argentinai, a brazil és a chilei geopolitikai gondolkodás fejlődésének bizonyos szakaszaiban volt megfigyelhető. Ezt alkalmazott geopolitikának is nevezhetjük. Ezekben az esetekben a geopolitikai megközelítésekre a földrajzi szemlélet és a morfológiai jellegzetességekből levont bio-

logizáló-determinisztikus típusú civilizációs-kulturális szemléletmód a jellemző.

Ennek az irányzatnak a két jellemző képviselője Everardo Backheuser és Jorge Atencio voltak. Everardo Backheuser a brazil geopolitikai iskola 1920-1930-as évtizedeinek vezető teoretikusa volt. Megfogalmazása szerint „a geopolitika a földrajzi feltételekkel harmonizáló politikatudomány.” (Backheuser, 1926:38). Jorge Atencio argentin geopolitikus. Backheuserhez hasonlóan ő is a politikai és a geográfiai tényezők közötti összhangra helyezi a hangsúlyt. A geopolitika társadalmi gyakorlatban játszott szerepéről azt optimistán túlbecsülve, a következőket írja: „A geopolitika az a tudomány, amely a politikai jellegű következtetések levonása céljából az államok életére és fejlődésére ható földrajzi tényezőket tanulmányozza. Vezérfonalul szolgál az állam bel- és külpolitikáját irányító államférfi számára és orientálja a nemzetvédelem katonai felkészülését és a stratégiai vezetést; a földrajzi realitások viszonylagos állandósága alapján megkönnyíti a jövőbe látást, lehetővé teszi e realitással összhangban lévő következtetések levonását, a kitűzött célok elérését, a politikai és stratégiai irányítás számára a megfelelő eszközök alkalmazását.” (Atencio, 1982:419).

Sajátos átmenetet képez a földrajzot más (társadalom)tudományokkal ötvöző nézőpont és az előzőekben említett szemlélet között Augusto Pinochet Ugarte tábornok, a Santiago de Chilei Katonai Akadémia geopolitika professzora, aki az 1973. szeptember 11. és az 1989. decembere közötti periódusban előbb a hatalomra jutott és uralkodó katonai junta vezetőjeként, majd „választott” államfőként írta be nevét országa történelmébe. 1974-ben második kiadásban megjelent **Geopolitika** című könyvében a következőképpen fogalmaz: „A geopolitika a politikatudományok egy ága, amely a földrajzi, szociológiai, gazdasági, stratégiai és katonai ismereteken alapul, ismeri a múltat és a jelent, együttesen vizsgálva egy meghatározott területen a szervezett embertömeg életét és fejlődését, elemzi sokoldalú és kölcsönös hatásukat (vér-föld), hogy következtessen céljaikra, tanulmányozza terveiket, a nép jövőbeni nagyobb jóléte és boldogsága céljából.” (Pinochet Ugarte, 1974.:44)

Pinochet könyvében a klasszikus geopolitikai hagyományoknak megfelelően, részben a ratzeli, szociáldarwinista hagyományok alapján az állam

mint élő szervezet tevékenységének vizsgálatára koncentrál. Ezért kiemelten foglalkozik az államot létrehozó, alkotó és az állami tevékenységhez kapcsolódó olyan tényezőkkel, mint a terület, a népesség, a szuverenitás, az államfejlődés és államátalakulás. Másfelől hangsúlyt fektet a földrajzi környezet, a földrajzi feltételek, a geográfiai jellegzetességek, a klíma, valamint a politikai és demográfiai tényezők bemutatására, kölcsönhatásuk elemzésére is. Elemzései szinte kizárólag az államra vonatkoznak. Vizsgálódásai nem terjednek ki a geopolitikai viszonyok más szereplőire, sem az ötdimenziós térrel kapcsolatos új fejleményekre. Kézikönyvnek tekinthető műve ezért nélkülözi a huszonegyedik századi korszerű geopolitikai gondolkodás látásmódját és szempontrendszerét.

Jaime Vicens Vives 1961-ben második kiadásban megjelent **A geopolitika általános elmélete (Tratado General de Geopolítica)** című klasszikus munkájában általános körképet nyújt e tudomány történetéről, szellemi előzményeiről, irányzatairól és fő témáiról. Bemutatja és elemzi a német a svéd és az angol geopolitika megteremtőinek munkásságát. Figyelme kiterjed a történeti földrajz, a politikai földrajz és a geohistoria, a nemzetközi feszültségek, a történelmi szakaszok kérdéseinek vizsgálatára is. Jaime Vicens Vives egyértelműen a geostratégiai irányzat képviselői közé sorolhatjuk. A geopolitikát földrajztudománytól elváló önálló diszciplinának tekinti. A katalán származású szerző szerint „A geopolitika az élettér doktrínája. A történeti földrajz és a politikai földrajz eredményeit magyarázó szintézis keretében összegezve a jelenkori politikai és diplomáciai folyamatok magyarázatára törekszik. Nem tartozik a szó szoros értelmében vett geográfia tudományhoz.” (Vicens Vives, 1961:76)

A szociáldarwinista és a geostratégiai irányzat szempontrendszerét összegző és egyesítő Karl Ernst Haushofer szerint a „Geopolitika az állam új nemzeti tudománya...a politikai folyamatokat meghatározó térbeliség doktrínája, amely széleskörű földrajzi megalapozottságon, elsősorban politikai földrajzi bázison nyugszik.” (Hennig, 1931:99)

A második világháború előestéjén Derwent Whittlesey amerikai politikai földrajz professzor

is foglalkozott a geopolitika meghatározásával. Szerinte a geopolitika nem más, mint „...olyan dogma,...amely azon a hiten alapszik, hogy az államnak öröktől fogva létező helye van a nap alatt.”(Whittlesey, 1939:8).

A politológus Edmund Walsh a geopolitikát olyan nemzetközi megalapozottságú doktrínának tekinti, „amely egyesíti a társadalomföldrajz és az alkalmazott politikatudomány elemeit... és amelynek eredete Arisztotelész, Montesquieu és Kant munkásságához nyúlik vissza.” (Walsh, 1944:129). Geoffrey Parker szerint a geopolitika nem más, mint „a nemzetközi viszonyok térbeli vagy földrajzi perspektívából történő tanulmányozása.” (Parker, 1998:59)

John Agnew definíciója is a nemzetközi viszonyok és a földrajzi tényezők összekapcsolására irányul. Véleménye szerint a geopolitika vizsgálódásának tárgya „...a földrajzi feltételek, megjelölések és értelmezések világpolitika alakulására gyakorolt hatásának elemzése” (Agnew, 1985:2). 2005-ben spanyol nyelven az új geopolitikáról megjelent munkájában kissé másként fogalmazva a következőket hangsúlyozza: „Geopolitika alatt a nemzetközi viszonyokban uralkodó földrajzi tartalmú gyakorlatok kifejeződését értjük.”(Agnew, 2005: XVIII).

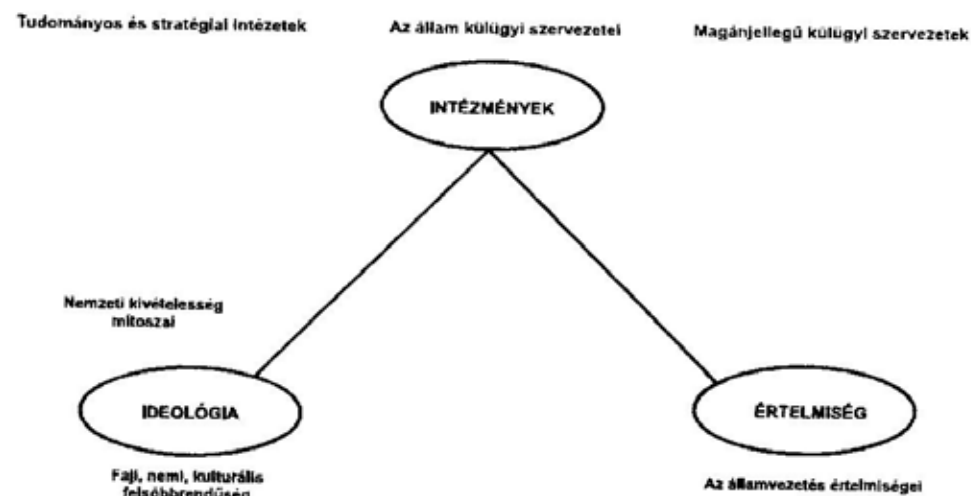
Gearóid Ó Tuathail, a kritikai geopolitikai iskola képviselőjének érvelése szerint „...a geopolitika nem egyszerűen egy mindent magában foglaló fogalom vagy identitás... hanem a kulturálisan és politikailag változó olyan utak leírása, amelyek megjelenítése és elemzése a földrajzról és a nemzetközi politikáról szól.” (Ó Tuathail, Dalby, Routledge, 2003:3).

A 2003-ban megjelent mű tizenegyedik oldalán már a kritikai geopolitikai megközelítés szempontrendszerét is bevonja a fogalmi és értelmezési keretbe. „A geopolitika e kötet szerint nem egy cél és nem egy ismeretelméleti tudásforma. Az egy diszkurzív jellegű, hatalommal/ismerettel kapcsolatos eljárás, amely azzal is foglalkozik, hogy az értelmiség, az intézmények és az ideológiák miképpen hoznak létre az államon belüli hatalmi struktúrákat. Jelen könyv vázolt megközelítéséből fakadó kihívás alapján arra törekszünk, hogy bemutassuk a hatalmi viszonyok geopolitikai diskurzusainak látható és megnyilvánuló formáit.”(Ó Tuathail, Dalby, Routledge,

2003:11). Ha a geopolitikáról, mint a hatalomról/ tudásról szóló eszköz, vagy eljárás képi megjelenítéséről gondolkodunk azt az intézmények, az ideológia és az értelmiség által alkotott egyenlő oldalú háromszög elemeiként ábrázolhatjuk. Az intézményi oldalhoz a tudományos és stratégiai intézetek, az állam külügyi szervei és a magánjellegű külügyi kérdésekkel foglalkozó szervezetek tartoznak. Az ideológiát a nemzeti kivételességet, egységiséget megjelenítő mítoszok, valamint a faji, nemi és kulturális magasabbrendűséget kifejező elemek, az értelmiséget az állami vezetés testesíti meg. Az adott történelmi korszak geopolitikai diskurzusait e három elem egymáshoz való viszonya alkotja – állítja Gearóid Ó Tuathail (6. ábra).

utalva megjegyzi: „A nyolcvanas évtized végén John Agnew és én a geopolitika koncepcióját szélesebb körűen értelmeztük. Az 1992-ben publikált tanulmányban¹³ abból a foucaultii premisszából indultunk ki, mely szerint a földrajz a hatalomnak/ ismeretnek egy sajátos formában megnyilvánuló diskurzusa. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a geopolitikát a nemzetközi politika területi aspektusaival foglalkozó intellektuális államvezetés diskurzív gyakorlataként határoztuk meg, ezáltal a világot különböző partikuláris helyek, népek és drámák megnyilvánulásának tekintettük. Értelmezésünkben a geopolitika tanulmányozása a nemzetközi politika nagyhatalmak és hegemon államok által történő térbeli megnyilvánulásainak vizsgálatát jelentette.” (Ó Tuathail, 1996: 59-60)

6. ábra – A kritikai geopolitikai diskurzus elemei

(Forrás: Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby és Paul Routledge: *The Geopolitics Reader*. Routledge, London and New York, 2003.8. o.)

Gearóid Ó Tuathailnak azonban már 2003 előtt is egyre többször vissza kellett térnie a kritikai geopolitikai iskola tartalmi kérdéseinek megvilágítására. 1996-ban megjelent **Critical Geopolitics**¹² (**Kritikai Geopolitika**) című könyve második fejezetében az egy évtizeddel korábban írott reageni „új geopolitikára”, valamint az 1992-ben John Agnew-val közösen megjelentetett tanulmányára

Ezt a kiindulási pontot Tuathail szerint Agnew és a szerző négy tétellel egészítették ki. Azt állították, hogy: 1.- a geopolitika nem korlátozódik néhány, a klasszikus geopolitika nyelvezetét beszélő „bölc ember” aktivitására; 2.- két különböző geopolitikai érvelés létezik. A pragmatikus és a nem formális, nem hivatalos megszólalás; 3.-a geopolitika a térbeliség figyelembe vételét

jelenti, ezért a kérdést egy partikuláris állam földrajzi ismereténél és gyakorlatánál sokkal szélesebb értelemben, világrendszer keretei között kell vizsgálni; 4.-a hegemonia kontextusába helyezett geopolitikai ésszerűség és érvelés a gramscii felfogás alapján a nem állami szereplők tevékenységének szintjén is vizsgálendő. Összességében „...a globális tér problematikájának ismételt áttekintése a huszadik század végén, és a kritikai geopolitika fejlődésének és vizsgálódási területeinek végigmondolása a huszonegyedik században arra figyelmeztet bennünket, hogy a geopolitika komplex, sokszínű jelenség, amely áthatja a jelenkori államok és az azzal hosszú távon összefonódott militarizmus hatalmi hálózatait. A geopolitikát, amint azt a bevezetőben megjegyeztük, nem egyszerűség, hanem a többrétegűség jellemzi; a huszonegyedik századi konstelláció legáltalánosabb problémáját a geo-hatalom fogalomköre jeleníti meg, amely összekapcsolja a földrajzi ismereteket a modern állam hatalmi apparátusával... A kritikai geopolitika egyike azoknak, a földrajz ellenállását megtestesítő kultúráknak, amelyek az imperialista igazságokkal, államkapitalista ismeretekkel és fegyverkezéssel szembe helyezkednek. Ez egy kis része annak a hatalmas, a szívárvány minden színét felvonultató küzdelemnek, amely földrajzi képzeletünk elidegeníthetetlen részeként annak dekolonizációjáért harcol, és amely egy más geo-gráfiában és egy másik lehetséges világ létezésében hisz.” (Ó Tuathail, 1996: 256)

Ó Tuathail meglehetősen himnikusra sikeredett 1996-os végszava után a Simon Dalbyval és Paul Routledge-vel társszerzőségben megjelentetett és már idézett *Geopolitics Reader* című könyvben tért vissza ismét a geopolitika és a kritikai geopolitika fogalmának meghatározásához és értelmezéséhez. Amint azt a 6. ábra kapcsán bemutattuk, a kritikai geopolitika az ideológia, az intézmények és az értelmiség hármasságát és egymáshoz való viszonyát tekinti a megértés kiindulási pontjának. **A kritikai geopolitikát a térben megnyilvánuló és megjelenő hatalmi viszonyokhoz kapcsolódó sajátos kulturális diskurzusnak fogja fel.** Felfogása közeli rokonságot mutat a nemzetközi viszonyok elméletének konstruktivistá iskolájával. Elmozdulást jelent ugyanakkor a geo-economia koncepciója irányá-

ba is annyiban, amennyiben a globális gazdaság és a globális gazdasági szereplők magatartását és viselkedésmódjának vizsgálatát is bevonja a kritikai geopolitika elemzési körébe. Ó Tuathail és a kritikai geopolitikai gondolkodás képviselői látható módon küzdenek a klasszikus geopolitika gondolati és módszertani hagyományaival. Az általuk alkalmazott sajátos stílusú és tartalmú közbeszéd, narratíva és kritikai attitűd ellenére rendszeresen visszakanyarodnak a klasszikus geopolitika kérdésfelvetéseire. Ezen nem kell csodálkoznunk. Ezt természetesnek kell tartanunk, mivel a geopolitika felfogásunk szerint a nemzetközi viszonyok elméletének térbeli és földrajzi aspektusaival foglalkozó társadalomtudomány, politikatudomány. Ezért elsősorban és mindenekelőtt a társadalmi jelenségekre és azok részeként, az azoktól elválaszthatatlan kulturális aspektusok vizsgálatára is koncentrálnak. A hagyomány és az újszerűség, a tradíció és az innováció viszonya, új paradigma kialakulásához vezető szaktudományos összekapcsolása nem egyszerű és nem könnyű feladat. Amint azonban Saul Bernard Cohen¹⁴, Yves Lacoste¹⁵ és John Agnew¹⁶ utóbbi években megjelent könyvei is bizonyítják, nem lehetetlen feladat. A kritikai geopolitikai gondolkodás 2013-ban még a szintézisteremtés időszakában van. Képviselői és az irányzathoz közel álló kutatók állandóan új szempontok és nézőpontok felvetését vállalják magukra.

A kritikai geopolitika újszerű törekvései, interpretációja és innovatív megközelítései ellenére Francis P. Sempa agyonhasznált fogalomnak tartja a földrajzhoz, a térbeli jelenségek tanulmányozásához és a történelemhez szervesen kapcsolódó geopolitikát. Az általa adott meghatározás szerint „A geopolitika az államok és a birodalmak között sajátos földrajzi körülmények keretében megvalósuló interakcióval foglalkozik.” (Sempa, 2002:5)

João Vieira Borges portugál geopolitikus szerint „A geopolitika mint multidiszciplináris tudomány a politika és a tér közötti kapcsolatok vizsgálatával foglalkozik....felöleli a nemzetközi viszonyok különböző szereplőinek hatalmi relációit....Egy szereplők sokasága és globális fenyegetések által uralt nemzetközi rendben a geopolitika elemei fontos eszközét képezik a nemzetközi viszonyok jobb megértésének, a

biztonságnak és a védelemnek.” (Vieira Borges, 2005: 19-209. Colin Flint a fenti definíciókkal összhangban, hagyományos értelemben, de a hatalom változó jellegét hangsúlyozva használja a fogalmat. „A geopolitika - olvashatjuk – a terek és a helyek fölötti ellenőrzés és a hatalom megszerzéséért folytatott küzdelem, avagy az a képesség, hogy az ellenféllel vagy az ellentétes alternatívákkal szemben a saját célokat elérjük. A tizenkilencedik században és a huszadik század elején a geopolitikai gyakorlat és a hatalom egyszerűen az országok nemzetközi viszonyokban betöltött súlyához kapcsolódott....A késő huszadik században a geopolitikai hatalom fogalma..... számos kritériummal bővült, ország specifikus jelleggel az ipari kapacitás erejéhez, a lakosság oktatási színvonalához és a katonai képességhez kapcsolódott. A hatalom meghatározása az adott állam más országokkal szembeni hadviselési alkalmasságához társult.” (Flint, 2007:28).

Yves Lacoste a második világháború utáni francia geopolitikai iskola 1976-os megalapítója 2009-ben spanyol nyelven megjelent könyvében a következőket írja:

„A geopolitika kifejezést napjainkban sokféle értelemben használják; jelölnek vele a gyakorlatban minden, a riválisok között a hatalomért vagy meghatározott területekért és lakosságáért folyó küzdelmet: ez magában foglal minden - nem csupán az államok, hanem politikai mozgalmak, vagy többé-kevésbé illegális fegyveres csoportok közötti - kisebb vagy nagyobb területek fölötti uralom megszerzéséért és ellenőrzéséért folyó hatalmi típusú vetélkedést. A geopolitikai érvelések segítséget nyújtanak az ilyen vagy olyan konfliktusok okainak jobb megértéséhez az államon belül vagy az államok között, ily módon felmérhetőkké válnak ezeknek a harcoknak a következményei közeli, vagy távoli országok, esetleg a világ más részein bekövetkező események esetében is.” (Lacoste, 2009:89). Yves Lacoste meghatározása Colin Flinthez hasonlóan a hatalmi-uralmi viszonyokra és a rivalizálásra helyezi a hangsúlyt. Golbery do Couto e Silva a brazil geopolitikai gondolkodás egyik nemzetközileg legismertebb képviselője a politikatudományi aspektust hangsúlyozza. A geopolitikát a politikatudomány egyik ágának tartja. Ezért az állandó és átmeneti nemzeti célokhoz kapcsolva

a hatalomgyakorlás sajátos művészetének tekinti. E felfogás azért nem meglepő, mert számos politikatudós a politika lényegét nem egyszerűen a különböző társadalmi csoportok, rétegek és elitek közötti intézményesült viszonyrendszerben, hanem az össztársadalmi értelemben véve szűkösen rendelkezésre álló javak konfliktusos elosztási módjának meghatározásában vagy a lehetőségek és az alternatívák közötti választásban látja. A politikatudományt ezért a felmerülő és a létező alternatívák közötti választás művészetének tartják.

Couto e Silva a geopolitikáról mint a politikához, különösképpen a stratégia és a nemzetbiztonság kérdéséhez, a politikailag szervezett térben élő emberiség földrajzi keretek között megvalósuló tevékenységéhez kapcsolódó művészetéről beszélt. Ez elmélet és gyakorlat is egyben, amely azonban nem azonosítható a politikai földrajzzal. A geopolitika az eszmék központi magja, amelyben 1959-től a politikai akció és a geográfiai elemek összekapcsolódása került előtérbe. „Számunkra – olvashatjuk a Brazília geopolitikája című könyv 64. oldalán – a geopolitika nem más, mint a politikai cselekvés irányának geográfiai megalapozása....mindenekelőtt a koncepcióknak alapjául szolgáló **tér (espaço) és a hely(zet) (posição)** vizsgálata révén. Ez a politika egyik, kjelleni elképzelések által definiált ága, amelyet magunk között mesterünk Backheuser szavaival <<a földrajzi feltételek és a politikai valóság egybeesése>> formulával írhatunk le.

Nem lenne jogos tehát összekeverni a geopolitikát a politikai földrajzzal, de kettős jellegének tagadása sem állja meg a helyét. Nem beszélhetünk a társadalom nélküli tudomány koncepciójáról és alapjairól, sem a gyakorlatot nélkülöző művészetéről, mivel ezek együttesen alkotják a politikát magát. Éppen ezért a földrajzi és a politikai realitás elemzése, főként ha az a nemzeti törekvések és érdekek formájában jelenik meg, számunkra csupán akkor képvisel valós értéket, ha a geopolitika brazil jellegét ölt.” (Couto e Silva, 1981: 64). Végezetül hivatkozunk Saul Bernard Cohen vezető amerikai geopolitikus 2009-ben megjelent monumentális művére, melyben a következőképpen fogalmaz: „A geopolitika meghatározása ebben a kötetben egyrészt a földrajzi környezet és földrajzi perspektívák, másrészt a politikai folyamatok közötti interakciók elemzését jelenti.

A környezetet földrajzi jellegzetességek, minták, és különböző típusú régiók alkotják. A politikai folyamatok nemzetközi szinten tevékenykedő és hazai környezetben fellépő erők együttesét jelentik, amelyek befolyást gyakorolnak a nemzetközi magatartásra. A földrajzi környezet és a politikai folyamatok egyaránt dinamikus jellegűek és kölcsönösen hatnak egymásra. A geopolitika ennek az interakciónak a címzettje.” (Cohen, 2009:12).

A különböző értelmezések és fogalmi magyarázatok áttekintése és csokorba gyűjtése után összességében a megközelítések és a meghatározások három nagy csoportjáról beszélhetünk.

Találkozhatunk olyan szerzőkkel, akik a geopolitika szociáldarwinista felfogását képviselik. Az államot élő szervezetnek, a geopolitikát államtudománynak vagy politikatudománynak tekintik. Ide sorolhatjuk a geopolitikai gondolkodás korai klasszikusait: Friedrich Ratzelt és Johan Rudolf Kjellént.

Vannak olyan szerzők is, akik a geopolitikát erős földrajzi orientációval rendelkező alkalmazott politikatudománynak tartják. Esetükben még jól kimutatható Ratzel és Kjellén hatása. Ide sorolható Everardo Backheuser, Jorge Atencio és részben Augusto Pinochet, valamint Jaime Vicens Vives is.

A geopolitikusok harmadik és legnépesebb csoportját a geopolitikát a földrajz és más, - elsősorban - társadalomtudományok együttes alkalmazásából létrejött, illetve létrehozott tudománynak, illetve tudományterületnek tekintik. Ebből a nézőpontból a **geopolitika mindenekelőtt a nemzetközi viszonyok rendszerében szerepet játszó, azt alakító módon befolyásoló, különböző típusú, szintű és szervezetszerű szereplők változó tartalmú földrajzi térben zajló interaktív hatalmi küzdelmeinek és kapcsolati hálójának vizsgálatával foglalkozik.**

A geopolitikai elemzésben kiemelt jelentősége van a tér, a hely, a helyzet, a szereplők, a határok, az identitások, a civilizációk, a geopolitikai minták és kódok, a világszisztéma modellek, a globalizációs folyamatok, valamint a geopolitika skála változó értelmezésének. **A geopolitika, mint a nemzetközi viszonyok elméletének térbeli és részben földrajzi aspektusaival foglalkozó multidiszciplináris társadalomtudomány, a politikatudomány része.** Szorosan kapcsolódik a politikai földrajzhoz, a történeti földrajzhoz, a társadalomföldrajzhoz, a kulturális földrajzhoz, a regionális tudományhoz, a történettudományhoz, a közgazdaságtanhoz és más, e fejezetben jelzett politikai jellegű társadalomtudományokhoz. A geopolitikai doktrínák egyik jellemző tulajdonságát (nagy)hatalmi érdekekhez kötöttségük és történeti jellegük jelenti. A geopolitika más tudományokhoz hasonlóan saját korának terméke. Definíciója és tartalma ezért alapvető lényegének megtartása mellett a nemzetközi viszonyok rendszerében és a világgazdaságban bekövetkező átalakulásoknak megfelelően történelmi korszakokként változik. **A klasszikus geopolitika kategória rendszerét és fogalmi tartományát napjainkban ezért már nem csupán a kritikai, hanem a posztmodern geopolitikai gondolkodás is átértelmezi.**

SZILÁGYI ISTVÁN

¹ Részletesen lásd: Geoffrey Parker: *Geopolitics: Past, Present and Future*. London, Pinter, 1998. 11-25. o.

² A geopolitikai gondolkodás újjáéledésére az 1970-es évtizedben került sor Franciaországban a *Hérodote* című folyóiratot megjelentető Yves Lacoste jóvoltából. Az Egyesült Államokban az első lépést Saul Bernard Cohen: *Földrajz és politika a megosztott világban* című 1963-ban napvilágot látott könyve, a fordulópontot pedig Henry Kissinger 1979-ben kiadott *Fehér Házi évek* című memoárkötetete jelentette.

Az azóta eltelt fél évszázad alatt a geopolitika elmélete gyors fejlődésnek indult. Tematikai bázisa kiszélesedett, térfelfogása ötdimenzióssá vált. A hagyományosnak tekinthető szárazföldi, tengeri, és a légi megközelítés mellett megjelent az asztropolitika formáját öltő űrtér vagy világűr, valamint a szélesebb értelemben vett információs szféra részét képező cybertér vizsgálata is. Eljött az idő a geopolitikai gondolkodás eddig megtett útjának felvázolására, a történeti és elméleti szintézis megteremtésére.

³ Colin S. Gray- Geoffrey Sloan: *Geopolitics, Geography and Strategy*. Frank Cass. London-Portland, 1999. 289. o.

- ⁴ Halford John Mackinder: *Geography, an Art and a Philosophy*. *Geography*, 1942. num. 27. 122-130.o.
- ⁵ Peter J. Taylor- Colin Flint: *Geografía Política*. Trama Editorial, Madrid, 2002.
- ⁶ Therezinha de Castro: *Geopolítica:Princípios,-Meios e Fins*. Colégio Pedro II. Rio de Janeiro, 1986.
- ⁷ A Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby és Paul Routledge által szerkesztett, 2003-ban megjelent *The Geopolitics Reader*. Routledge, London and New York, 315. o. című dokumentum kötet, a Csizmadia Sándor, Molnár Gusztáv és Pataki Gábor Zsolt szerkesztésében publikált magyar nyelvű *Geopolitikai Szöveggyűjtemény* (Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 1999. 535. o.) valamint elsősorban az ibér-világhoz kapcsolódó saját kutatásaink megalapozzák állításunkat.
- ⁸ Részletesen lásd: Joan Nogué Foní és Joan Vicente Rufi: *Geopolítica, identidad y globalización*. Editorial Ariel, Barcelona, 2001. 247.o.
- ⁹ Szilágyi István: *Geopolitika*. IDRResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs, 2013. 254. o.
- ¹⁰ Részleten lásd: Szilágyi István: *Geopolitika*. IDRResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs, 2013. 153-199.o.
- ¹¹ Elméletük részletes elemzésére *Geopolitika* című könyvünk második részében térünk ki.
- ¹² Gearóid Ó Tuathail: *Critical Geopolitics*. Routledge, London, 1996. 314. o.
- ¹³ Lásd: Gearóid Ó Tuathail- John Agnew: *Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy*. *Political Geography* 11.(1992). 190–204. o.
- ¹⁴ Saul Bernard Cohen: *Geopolitics: The Geography of International Relations*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. New York, 2009. 457. o.
- ¹⁵ Yves Lacoste: *Geopolítica. La larga historia del presente*. Editorial Síntesis, Madrid, 2009. 333. o.
- ¹⁶ John Agnew: *Geopolítica. Una re-visión de la política mundial*. Trama Editorial. Madrid, 2005. 176. o.
- Agnew, John: *Geopolítica. Una re-visión de la política mundial*. Trama Editorial, Madrid, 2005. 176.o.
- Atencio, Jorge: *¿Qué es la Geopolítica?* Editorial Plamear, Buenos Aires, Argentina. 1982.
- Backheuser, Everardo: *Una estructura política de Brasil*. Mendoca, Machado y Cia, Rio de Janeiro, Brasil. 1926.
- Cohen, Saul Bernard: *Geopolitics: The Geography of International Relations*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. New York, 2009. 457. o.
- Couto e Silva do, Golbery: *Conjuntura Política Nacional o Poder Executivo e Geopolítica do Brasil*. Rio de Janeiro, Livraria José Olympio, 1981.
- Csizmadia Sándor, Molnár Gusztáv és Pataki Gábor Zsolt: *Geopolitikai Szöveggyűjtemény* Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 1999. 535. o.
- De Castro, Therezinha: *Geopolítica:Princípios,-Meios e Fins*. Colégio Pedro II. Rio de Janeiro, 1986.
- Gombár Csaba: *Újjászületik a geopolitika fogalma?* In: *Egy állampolgár gondolatai*. Kossuth, 1984. 245.o.
- Gray, Colin S - Sloan, Geoffrey: *Geopolitics, Geography and Strategy*. Frank Cass. London-Portland, 1999. 289. o.
- Glassner, J. Martin – Harm, J. De Blij: *Systematic Political Geography*. New York, John Wiley and Sons, 1980.
- Flint, Colin: *Introduction to Geopolitics*. Routledge. London and New York, 2007.
- Hennig, Richard: *Geopolitik: Die Lehre vom Staat als Leben*. Leipzig, Hirzel, 1931.
- Kjellen, Rudolf: *Der Staat als Lebensform*. Leipzig: Hize, 1917.
- Kissinger, Henry: *The White House Years*. Boston, Little Brown, 1979.
- Lacoste, Yves: *Geopolítica. La larga historia del presente*. Editorial Síntesis, Madrid, 2009. 333. o.
- Mackinder, Halford John: *Geography, an Art and a Philosophy*. *Geography*, 1942. num. 27. 122-130.o.
- Méndez Gutiérrez del Valle, Ricardo: *El nuevo mapa geopolítico del mundo*. Tirant Lo Blanch, Valencia, 2011.

Felhasznált irodalom

Agnew, John: *Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century*. St. Martin's, New York, 1985.

Nogué Foní, Joan és Rufí, Vicente Joan: *Geopolítica, identidad y globalización*. Editorial Ariel, Barcelona, 2001. 247. o.

Ó Tuathail, Gearóid-Agnew, John: Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy. *Political Geography* 11. (1992). 190-204. o.

Ó Tuathail, Gearóid: *Critical Geopolitics*. Routledge, London, 1996. 314. o.

Ó Tuathail, Gearóid -Dalby, Simon és Routledge, Paul: *The Geopolitics Reader*. Routledge, London and New York, 2003.

Sempa, Francis P: *Geopolitics. From the Cold War to the 21st Century*. Transaction Publishers, - New Brunswick (USA) and London (U.K.), 2002.

Parker, Geoffrey: *Geopolitics: Past, Present and Future*. London, Pinter, 1998.

Pinochet Ugarte, Augusto: *Geopolítica*. Editorial Andrés Bello. Santiago de Chile, 1974.

Ratzel, Federico y otros: *Antología Geopolítica*. Editorial Pleamar. Buenos Aires, Argentina, 1975.

Szilágyi István: A nemzetbiztonság doktrínája és a geopolitika elmélete a chilei fasiszta rendszer ideológiájában. *Witman Tibor Emlékkönyv. Acta Historica*, Tomus, LXXVII. Szeged, 1983. 146-147. o.

Szilágyi István: Geopolitika. IDResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs, 2013. 254. o.

Taylor, J.Peter- Flint, Colin: *Geografía Política*. Trama Editorial, Madrid, 2002.

Teixeira Fernandes, José Pedro: Da Geopolítica clássica à Geopolítica pós-moderna: entre a ruptura e a continuidade. *Política Internacional* no.26, Outono-Inverno 2002,.

Vicens Vives, Jaime: *Tratado General de Geopolítica*. Editorial Vicens-Vives, Barcelona, 1961.

Vieira Borges, João: Prefácio. En: Carlos Manuel Mendes Dias: *Geopolítica: Teorização Clássica e Ensinos*. Lisboa, 2005. 19-20. o.

Walsh, Edmund: Geopolitics and International Morals. In: *Compass of the World*. (ed: H.W. Weigert and v. Stefansson). Macmillan, New York, 1944.

Whittlesey, Derwent: *The Earth and the State*. Holt, New York, 1939.